

5.9.6 (10 02 22) Языки народов зарубежных стран (иранские языки)
5.9.6 Забонҳои халқҳои мамӯлики хориҷӣ (забонҳои эронӣ)
5.9.6 Languages of the peoples of foreign countries (Iranian languages)

УДК80

DOI10.24412-2413-2004-2022-2-70-79

**ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ
НАБОТОТ (ДАРАХТОНИ
МЕВАДОР) ДАР «ХАМСА»-И
НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ**

**ЛЕКСИКА, ОБОЗНАЧАЮЩАЯ
НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ
(ПЛОДОВЫХ ДЕРЕВЬЕВ),
В «ХАМСЕ» НИЗАМИ
ГЯНДЖЕВИ**

**LEXIS DENOTING NAMES OF
PLANTS (FRUIT-TREES) IN
NISAMI GYANDJEVY'S
“KHAMSE”**

*Бобочонова Дилбарҷон Абдумӯминовна, н.и.ф.,
дотсенти кафедраи умумидонишигоҳии забони
тоҷикии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба
номи академик Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хучанд),*

*Бободжанова Дилбардҷон Абдумӯминовна, канд.
филол. наук, доцент общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «Худжандский
государственный университет имени академика
Б.Ғафурова» (Таджикистан, Худжанд)*

*Bobojanova Dilbarjoh Abdumuminova, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the all-
University Tajik language department under SEI “KSU
named under academician Bobojon Gafurov” (Tajikistan,
Khujand) E-MAIL: bobojanova1977@mail.ru*

Калидвожаҳо: “Хамса” Низомии Ганҷавӣ, таркиби лугавии забон, наботот, вожаҳои ифодагари дарахтони мевадор, вожаҳои асли, иқтибосӣ

Дар илми забонишиносии тоҷик бори аввал вожаҳои ифодагари дарахтони мевадихандаи “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ба риштаи таҳлил кашида шуда, мавқеи онҳо дар суҷаи дostonҳои “Панҷ ганҷ” нишон дода шудааст. Номвожаҳои аз “Хамса” гирдоварда дар панҷ гурӯҳ дастабандӣ гардидаанд: 1) номи дарахтон; 2) номи гулҳо; 3) номи гиёҳҳо; 4) номи галладонаҳо; 5) номи ползиҳо. Таъкид гардидааст, ки аксари вожаҳои марбут ба набототро калимаҳои аслан тоҷикӣ ташиқил мекунад ва дар байни онҳо вожаҳои иқтибосӣ банудрат дучор мешаванд. Таҳлили ин захираи лугавӣ собит менамояд, ки дар таркиби лугавии «Хамса» беи аз ҳама ҳамон вожаҳои ифодагари дарахтони мевадор истифода гардидааст, ки онҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон нашъунамо меёбанд ва дар забони форсии тоҷикии ин манотиқ, аз ҷумла, Тоҷикистон то кунун мавриди истифодаи васеъ қарор доранд. Ин аз ҷумлаи далоиле аст, ки Низомии Ганҷавӣ намояндаи воқеии ин манотиқ буда, забони модарии вай форсии тоҷикӣ аст.

Ключевые слова: «Хамсе» Низами Гянджеви, словарный состав языка, растения, названия плодовых деревьев, исконные слова, заимствования

Впервые в таджикском языкознании анализируется лексика, обозначающая названия плодовых деревьев, использованная в «Хамсе» Низами Гянджеви, и показывается её место в сюжете поэм. Названия растений в поэмах Низами объединены в пять групп: 1) названия деревьев; 2) названия цветов; 3) названия трав; 4) названия зерновых культур; 5) названия бахчевых культур. Подчеркивается, что большинство названий растений составляют таджикские слова, а заимствованная лексика среди них встречается редко. Анализ данной лексики свидетельствует, что в словарном составе «Хамсе» больше всего используется лексика, обозначающая названия плодовых деревьев, которые растут в Хорасане и Мавераннахре, и до сегодняшнего дня эти слова широко используются в персидско-

таджикском языке указанных регионов, в том числе в Таджикистане. Данный факт является еще одним доказательством того, что Низами Гянджеви был представителем этого региона и персидско-таджикский язык являлся его родным языком.

Key-words: Nisami Gyandjevy's "**Khamse**" basic stock of language, plants, names of fruit trees, primordial words, borrowings

*For the first time in Tajik linguistics there is analyzed the vocabulary denoting the names of fruit trees used in Nisami Gyandjevy's "**Khamse**"; the place of the letters in the plot of the poems is shown. The names of plants in Nizami's poems are united into five groups: 1) trees; 2) flowers; 3) grasses; 4) cereal; 5) melon-plantation crops. It is underscored that the majority of plants are named with Tajik words, borrowed lexis occurs rarely. The analysis of the vocabulary in question testifies that in "**Khamse**" the lexis denoting fruit-trees growing in Khorasan and Maverannahr is used more in comparison with another one, up to nowadays these words are widely used in Persian-Tajik language, Tajikistan inclusive. The fact proves additionally that Nizami Gyandzhevi was a representative of the mentioned region and Persian-Tajik is the poet's mother-tongue.*

Дар «Хамса» Ҳақим Низомии Ганҷавӣ як даста номвожаҳои ифодагари анвои набототро, ки мансуб ба мавзею ҷойҳои тасвиркардаи муҳити амали ҳодисаю рӯйдодҳои манзумаҳои «Хамса» мебошанд, мавриди қорбурд қарор медиҳад. Ин гуна калимаҳо баёнгарии он мебошанд, ки забони «Хамса» ва таркиби луғавии он аз қадомин сарчашмаи манотиқи амалқарди забони форсӣ (тоҷикӣ) маншаъ мегирад. Инчунин, барои муайян кардани забони аслии Низомии Ганҷавӣ, ки дар атрофи он баҳсҳои доманадор дар гардиш мебошанд, кӯмаки муассир мерасонад.

Дар забоншиносии тоҷик оид ба вожаҳои ифодагари наботот солҳои охир, бавижа, баъди Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2009) тадқиқоти вижа, аз қабили рисолаҳои профессорон Д. Саймиддинов «Вожашиносии забони форсии миёна» (2001), О. Қосимов «Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси» (2016) ба анҷом расидаанд, ки оид ба вожаҳои ифодагари наботот дар осори паҳлавӣ ва «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсии Тӯсӣ баҳс мекунанд. Инчунин, дар рисолаҳои, ки дар бораи забони осори адибони классики мо баҳшида шудаанд, аз қабили рисолаҳои С. Сабзаев, Д. Фозилов ва дигарон ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд [13; 18].

Мо маводи аз «Хамса» ҷамъкардаи худро ба панҷ гурӯҳ дастабандӣ намуда, онҳоро ба таҳлили лингвистӣ кашидем: 1) номи дарахтон; 2) номи гулҳо; 3) номи гиёҳҳо; 4) номи ғалладонаҳо; 5) номи полезиҳо. Таҳлил нишон медиҳад, ки аксари вожаҳои марбут ба наботот калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, калимаҳои иқтибосӣ банудрат истифода шудаанд. Як вижагии таркиби луғавии «Хамса» дар истифодаи вожаҳои ифодагари наботот иборат аз он аст, ки теъдодаш хеле кам аст. Тасвири суҷаи манзумаҳои «Хамса» на ҳамеша тақозои истифодаи вожаҳои ифодагари наботот кардаанд. Агар таркиби луғавии «Хамса»-ро дар заминаи истифодаи анвои вожаҳои ифодагари наботот бо достони беҳамтои дигар - «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ муқоиса кунем, равшан мегардад, ки дар ин росто асари шоири Тӯсӣ - Фирдавсӣ дар ҷойи аввал қарор мегирад. Барои ба ҷунин ҳулоса омадани мо рисолаи тадқиқотии профессор О. Қосимов «Лексика ва калимасозӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ» имконият медиҳад [7].

Дар «Хамса» ду гурӯҳи луғавии вожаҳои ифодагари наботот бештар мавриди қорбурди Ҳақим Низомии Ганҷавӣ қарор гирифтаанд: номвожаҳои ифодагари номи дарахтҳо ва номи гулҳо.

Номвожаҳо ифодагари дарахтҳо. Ин вожаҳо ба ду гурӯҳ дастабандӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст: 1) номвожаҳои ифодагари дарахтони мевадиханда; 2) номвожаҳои ифодагари дарахтони бемева.

Номвожаҳои ифодагари дарахтони мевадиханда: ангур, анчир, амруд, бодом, норинҷ, pista, раз, сидра, турунҷ, унноб, фундук ва ғайра.

Ангур: Бас хӯшаи ҳисрим аз намоиш, К-ангур бувад ба озмоиш [4, с. 182].

Қобили зикр аст, ки *ангур* калимаи тоҷикӣ буда, ба гурӯҳи калимаҳои аслии мансуб мебошад. Дар «Бурҳони қотей» ва «Ғиёс-ул-луғот» барои шарҳи *ангур* моддаи махсус пешниҳод нашудааст. Ин калима дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»»-и И. Ализода низ ба назар нарасид. Танҳо дар «Бурҳон» ибораи *ангури зайтунӣ* оварда шуда, чун навъе аз ангури сиёҳ маънӣ шудааст ва он ба зайтун монанд аст [10, ҷ.1, с.178].

Дар фарҳангҳои «Фарҳанги форсӣ» [8, с.139], «Бурҳони қотей» [10, ҷ.1, с.178], «Фарҳанги осори Ҷомӣ» [11, ҷ.1, с.39], «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ...» [1, с. 29], «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» [12, с.25] ва ғайраҳо чун меваи хуштаъми тоқ маънидод гардидааст. Аз ҷумла, устои бузург Рӯдакӣ ба ин маънӣ мегӯяд: Ин теғ на аз баҳри ситамгорон кардаанд, Ангур на аз баҳри набиз аст ба чархушт [12, с. 25]. Абдурахмони Ҷомӣ гӯяд: Чӣ хуш гуфт деҳқони софӣ зи ранг, Ки ангур гирад зи ангур ранг [11, ҷ.1, с.39].

Аз тафсири фарҳангу луғатҳо бармеояд, ки *ангур* ба ду маънӣ истифода мегардад: 1. меваи хуштаъми тоқ ва 2. маъмул аст, бавижа дар забони гуфтугӯӣ - номи дарахти мевадор. Дар мавриди дуом, *ангур* чун муродифи *тоқ* истифода мешавад. Дар забони классикии тоҷикӣ калимаи *раз* низ ба маънои ангур, дарахти ангур (ангурзор) меояд.

Тоқ дар аксари фарҳангу луғатҳо дарахти ангур тафсир ёфтааст. Аз ҷумла, дар «Ғиёс» [9, ҷ.1] омадааст, ки *тоқ* дарахти ангур [9, с.177], дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» *тоқ* дарахти ангур, раз (Токи раз бинӣ шуда диноргун, Парниёни сабзи ӯ зангоргун) [12, с.241], дар «Бурҳон» [10, ҷ.1] *тоқ* бар вазни хок дарахти ангурро гӯянд [10, с.461], дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ...»-и С.Айнӣ *тоқ* дарахти ангур шарҳ ёфтааст. Дар «Фарҳанги ӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» *тоқ* чун дарахти ангур [15, с.689] ташреҳ гардидааст. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *тоқро* монанди фарҳангҳои куҳану классикӣ шарҳ медиҳад: *тоқ* дарахти ангур, раз ва аз Абдурахмони Ҷомӣ шоҳид меорад: Тоқҳо карда дар ӯ бар поя, Ҷамчу олиғуҳарон пурмоя [16, ҷ.2, с.371]. Тавре ки мушоҳида намудем, дар фарҳангҳо голибан *тоқ* ба маънии дарахти ангур шарҳ ёфта, ангур дар ибораи изофии *дарахти ангур* чун навъи дарахт ташреҳ гардидааст ва он собит мекунад, ки ангур чун номи дарахти машҳур будааст. Зикр бояд кард, ки *тоқ* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [16, ҷ.2, с.371] ба ҳайси калимаи аслии тоҷикӣ шарҳ ёфтааст. Бо истифода аз роҳи усулҳои калимасозӣ бо вожаи *тоқ* калимаҳои нав сохта шудаанд, ки имрӯз дар забони адабӣ ва забони гуфтугӯии халқ хеле серистеъмом мебошанд. Ин вожаҳо дар луғату фарҳангҳои давраи нав ҷойгузин ва шарҳу эзоҳ ёфтаанд. Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаҳои зерин оварда шудаанд, ки бо иштироки *тоқ* ташаккул ёфтаанд: *тоқбур* (қайҷии тоқбурӣ), *тоқбурӣ* (буридани навдаҳои беҳосили тоқу ангур), *тоқгӯркунӣ* (тоқ гӯр кардан), *тоқдорӣ* (тоқпарварӣ), *тоқзор* (ҷое, ки дар он тоқи зиёде шинонда шудааст), *тоқистон* (тоқзор), *тоққушӣ* (дар баҳорон аз тағи хок баровардани тоқ), *тоқпарвар* (ангурпарвар), *тоқпарварӣ* (тоқдорӣ), *тоқпила* (навдаҳои буридашудаи тоқ) ва ғайра. Вожаи *ангур* низ дар ташаккули воҳидҳои луғавӣ истифодаи васеъ дорад. Бо саҳми калимаи *ангур* ва истифодаи воситаҳои калимасозӣ вожаҳои зиёд сохта шудаанд, ки иддае аз онҳо манзур мегардонем: *ангурало* (вақти нав ранг гирифтани ангур, арафаи ангурпазӣ), *ангурдон* (дастгоҳ барои кашидани шароб), *ангурзор* (тоқзор, боғи ангур), *ангурӣ* (ҳар он чӣ аз меваи ангур тайёр мешавад), *ангурпазӣ* (ангурпазон), *ангурпазон* (мавсими ангурпаз), *ангурпарвар*

(тоқпарвар), *ангурпарварӣ* (тоқпарварӣ), *ангурфурӯш* (амали ангурфурӯш), *ангурчин* (шахси гуноварандаи ангур), *ангурчинӣ* (амал ва корҳои чидани ангур) [17, ҷ.2] ва ғайра.

Вожаи *тоқ* дар фарҳанго ҳамчун омоним шарҳ ёфтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [17, ҷ.2] *тоқ* ба се маънии мустақил тафсир шудааст: **Тоқ I** дарахти ангур; **Тоқ II** рафчаи девори хона барои гузоштани чизҳо [17, ҷ.2, с.360]; **Тоқ III** чараёни барқ дар ноқил. Аз рӯи баромади забонӣ **тоқ I** ва **II** вожаҳои аслии забони тоҷикӣ буда, **тоқ III** аз забони русӣ иқтибос шудааст, яъне, вожаи русист.

Анҷир: Сифраи анҷир шудӣ сифрвор, Гар ҳама мурғе будӣ сифрвор [3, с.44]. Ин вожа дар манзумаҳои «Искандарнома» ва «Хусраву Ширин» мавриди корбурди муаллифи «Ҳамса» қарор гирифтааст. Дарахтест мевадор, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ хеле маъруфу машҳур буда, навъҳои гуногун - доирашакл ва дарозгуна мебошад. Рангаш зард ва сиёҳтоб аст. Мевааш хусусияти табобатӣ дорад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чун калимаи аслии тоҷикӣ ишора гардида, ба таври зайл шарҳ ёфтааст: меваи ширини гӯштдори мулоим, ки зард ё сиёҳранг аст [16, ҷ.1, с.79]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» *анҷир* чун калимаи асли ба ду маънӣ оварда шудааст: 1. дарахти мевадори маъруф, ки дар мамлакатҳои гарм мерӯяд; 2. меваи ин дарахт, ки кулӯла ё кулӯламонанди дончадор ва ширин буда, ранги зард ё сиёҳи сурхчатоб дорад [17, ҷ.1, с.74]. Ин номвожа дар осори Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ба назар мерасад: Остин бигрифтамаш, гутфтам, ки меҳмони ман ой, Дод пӯшида ҷавобам: мӯрду анҷиру кулӯх [12, с. 28]. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» вожаи *анҷирро* мавриди корбурд истифода накардааст, бинобар ин, калима дар қатори дарахтони мевадор аз ҷониби О. Қосимов - муҳаққиқи лексикаи «Шоҳнома» ба таҳлил кашида нашудааст [7, с. 353]. Ин вожа дар «Ғиёс-ул-луғот» низ зикр наёфтааст. Абдурахмони Ҷомӣ *анҷирро* ба маънии меваи ширини гӯштдори мулоим, ки зардранг ё сиёҳранг маънӣ додааст: Ба сони доягон пистони анҷир, Пайи тифлони боғ аз шира пуршир [11, ҷ.1, с.43]. «Бурҳони қотей» дар моддаи *анҷир* ташреҳи зерро манзур мекунад: *анҷир* бар вазни занҷир, меваест маъруф (фикус - ficus) ва дар повараки он М. Муин чунин иловаро меорад: фикус (ficus) (анҷир - Д.Б.) дарахте аст аз тираи газнаҳо, ки баландии он ба 12 метр мерасад ва дар навоҳии муътадил ва гарм беҳтар мерӯяд [10, с.127].

Амруд: Каду баркашида тарабрудро, Гулӯгир гашта бих амрудро [5, с.434]. Дар «Бурҳон» шарҳи он ба таври зайл аст: *амруд//амрут* бар вазн ва маънии амрут аст ва он меваҳои бошад маъруф [10, ҷ.1, с.161]. Дар поварақ мураттиби фарҳанг Муҳаммад Муин шакли паҳлавии ин вожаро зикр кардааст: amrōt, anbarōt. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *амрудро* тоҷикӣ арзёбӣ карда, маънии онро бо вожаҳои муруд, нок шарҳ дода, аз Муҳаммад Авфӣ шоҳид пешниҳод мекунад: Амруд ва анвои симор пеш ниҳода ва мефурӯхт [16, ҷ.1, с.65]. *Амруд* дар осори Ҷалолиддини Балхӣ низ истифода гардидааст: Андар он кӯх буд ашчору симор, Себу амруду анори бешумор [16, ҷ.2, с.240]. Шарҳи «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зер аст: *амруд* як навъи нок, муруд [17, ҷ.1, с.63]. Тафсири «Фарҳанги гуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ҷолиб ба назар мерасад, зеро дар фарҳанг ҳам вожаи *амрут* ва ҳам *мурут//мъруд//мърут* дар моддаҳои алоҳида ҷой дода шуда, ташреҳ ёфтаанд: *амрут* (амрӯд, мурӯд, як навъ нок [15, с.59]; *мурут//мъруд//мърут* - мурӯд, амрӯд [15, с.460]. Маводи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ имкон додааст, ки ин *амрут* ва *мурут*ро як мева ҳисоб кунанд ва онҳоро як навъи нок шарҳ диҳанд. Ин ду вожа дар шеваҳои ҷанубӣ истифода мешавад.

Қобил ба тазаккур аст, ки имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он аз *амруд* дида, вожаҳои муруд ва ё нок мавриди истифодаи васеътар қарор дошта, *амруд* беш аз ҳама дар услуби бадеии забони адабӣ мавриди корбурд мебошад. Дар «Фарҳанги нимтафсилии ...»-и С. Айнӣ омадааст, ки «муруд меваест хуштаъм ва сероб, ки

гуногунхел мешавад» [1, с.232]. Умуман, нок дар Тоҷикистону кишварҳои Осиеи Марказӣ хелҳои гуногун дорад ва ишораи устод С. Айнӣ «гуногунхелӣ»-и амруд ё нокро нишон медиҳад [1, с.232].

Бодом ё мевани бодом (бодоммағз): Баровард кохе чу бодоммағз, Ҳама як ба дигар бароварда нағз [5, с.398]; Фундукаш шаққару бодоми танг, Сабзхат аз пистаи уннотбранг [3, с.56]. *Бодом* яке аз дарахтони мевадори машҳур буда, мувофиқи тафсири «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» як навъ дарахти маъруф аз оилаи настананҳо, ки донаш ба писта монанд буда, мағзи ширин дорад - шохид аз ашъори боқимондаи устод Рӯдакӣ манзур аст: Бар канори чӯй бинам растаи бодому сарв, Рост пиндорам қатори уштурони обра (муҳаффафи оброҳ - Д.Б.) [12, с.55]. М. Муин дар фарҳанги худ шарҳи зеро меорад: *бодом* (vātām - пахлавӣ) дарахте аз тирагули сурхиён, ки сардастай бодомӣҳо аст [8, с. 151]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» тафсири пурраи *бодом* манзур аст. Аз маълумоти ин фарҳанг бармеояд, ки *бодом* вожаи тоҷикиасл буда, дарахтеро ифода мекунад, ки аввали баҳор пеш аз дигар дарахтон гул мекунад ва мағзи донани он бомаза ва ё талх аст. Яъне, бодом талх ва ширин мешавад [17, с. 222]. Дар «Канзи шифо»-и Ҳ. Зоҳидов мағзи бодомро ширин ва талх арзёбӣ намуда, дорои хусусияти онҳоро дар табобати беморон нишон медиҳад [6, с. 431-436]. Инчунин, тибқи маълумоти «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» *бодом* дорои навъҳои гуногун мебошад: бодоми заминӣ, бодоми коғотӣ, бодоми кӯҳӣ, бодоми талх, бодоми шириндона ва ғайра [17, с. 222].

Писта: Фундукаи шаққару бодоми танг, Сабзхат аз пистаи уннотбранг [3, с. 56]. *Писта* яке аз дарахтони маъруф ва худрӯ ба ҳисоб рафта, мувофиқи маълумоти тафсири луғату фарҳангҳо, бавижа, «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [16, ҷ.2, с. 66] вожаи ифодагари ин дарахт - *писта* калимаи аслии тоҷикӣ, махсуб меёбад. Ин вожа дар давраи Рӯдакӣ мавриди истифода қарор доштааст ва луғатнигор А. Нуров дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» [12, с. 196] моддаи махсусро ба он бахшида, менависад, ки «писта донест дорои пӯсти саҳт, мағзи он сабзрангу лазиз ва хушмаза аст» ва байти шохид манзур мегардад: Манам хӯкарда бар бӯсаиш, чунончун боз бар муста, Чунон бонг орам аз бӯсаиш, чунончун бишкани писта [12, с. 196]. Аз рӯи маълумоти муҳаққиқи «Шоҳнома» профессор О. Қосимов ин вожа дар «Шоҳнома» як маротиба дар байти зер қорбурд шудааст: Ҳамон арзану пиставу нордон, Биёрад яке мӯбади кордон [7, с. 346]. Абдурахмони Ҷомӣ низ ин вожа дар ашъори худ истифода намудааст: Набинад пистаи якмағзи хандон, Чу бодоми думағз озори сандон [11, ҷ. 2, с. 26]. «Ғиёс» моддаи *фустақро* пешниҳод мекунад ва тафсир менамояд, ки он муарраби *писта* мебошад. Муаллифи луғат ба «Кашф» истинод оварда, менависад, ки ин вожа дар касри аввал ва фатҳи фавқонӣ низ дида мешавад ва *фустақ* хонда мешавад [9, ҷ.2, с. 105]. Пас, маълум мешавад, ки дар давраи таҳияи «Ғиёс» ин вожа дар забони форсии манотиқи Ҳинд мавриди истифода набудааст. Барои ҳамин шакли *фустақ* ё *фустақ* дар луғат ҷойгузин ва мавриди шарҳи муаллифи «Ғиёс» пазируфта шудааст. Дар давраи китобати «Ҳамса» бошад, ин вожа барои Ҳаким Низомӣ ошно ва дар манотиқи зисти он мавриди истифода будааст.

Сидра//сидр: Сидра шуда судраи пероханаш, Арш гиребон зада дар доманаш [3, с. 26]. Мувофиқи шарҳи “Бурҳон” ин вожа “дар шакли *сидр* бо фатҳи аввал ва сонӣ ва сукуни рои қарашат, *кунорро* гӯянд ва он мевает маъруф, шабех ба олуҷа ва дар Ҳиндустон бисёр аст ва баъзе дарахти кунорро гуфтаанд» [10, ҷ. 2, с. 1109]. Ба маълумоти «Бурҳон» самғ (шилм)-и дарахти он мӯйро сурх кунанд. Муаллифи ин фарҳанг таъя ба маълумоти баъзеҳо баромади ин вожа арабӣ арзёбӣ мекунад [10, ҷ. 2, с. 1109]. Дар «Фарҳанги форсӣ»-и М. Муин вожаҳои *сидр* ва *сидра* шарҳ ёфта, тафсири онҳо то андозае аз «Бурҳон» тафовут дорад. Аз ҷумла, дар моддаи вожаи *сидр* М. Муин менависад: «сидр дарахтест аз тираи

махрутиён, ки шабоҳати зиёде бо қоч дорад, вале аз қоч бисёр танумандтар ва баландтар мешавад ва то беш аз се ҳазор сол умр мекунад. Шоҳаҳои дарахти сидр кашида ва дур аз якдигар аст. Баргаш монанди қоч сӯзанӣ ва мевааш ҳам шабеҳи қоч аст. Чӯби ин дарахт сафед ва захим ва маҳкам аст. Ва дар бархе гунаҳои чӯб каме сурхранг ҳам мешавад. Дар чӯби дарахти сидр мақодирӣ зиёди замғ (шилм) вучуд дорад, ки атри махсус бадон медиҳад ва миқдори касире аз ин замғ аз танаи дарахт ҳарсола истихроҷ мешавад ва тахти номи «ман» дар тадовӣ ба қор меравад» [8, ҷ. 2, с. 865]. Ман (а) дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маънои тарангангабин, таранчабин, шабнаме, ки ба рӯи барги баъзе дарахтон ва хорҳо рехта, то пагоҳ ба шираи бастаи бисёр ширин мубаддал мешавад, хоршакар [16, ҷ.1, с. 631]. Сидр дорои гунаҳои мухталиф аст ва машхуртар аз ҳама сидри Лубнон аст, ки баландиаш то 40 метр низ мерасад. Маънои дуҷуми сидр мувофиқи маълумоти «Фарҳанги форсӣ»-и М. Муин «кӯбидаи барги дарахти кӯнор аст, ки дар истехмом (ба гармоба рафтан - Д.Б.) ва шустушӯ ба қор равад» [8, ҷ. 2, с. 865]. Муаллифи «Ғиёс» таъя ба фарҳангҳои «Мунтахаб» ва «Латоиф» *сидраро* маънии динӣ мебахшад, яъне, *сидра* ба маънии дарахти кунор; ва дарахти кунор аст болои осмони ҳафтум ва онро сидратулмунтаҳо гӯянд. Ва ҳадди расидани Ҷабраил алайҳиссалом ҳамон қост [9, ҷ.1 с. 417]. Ҷамин маънии вожаи *сидра* дар фарҳангҳои, ки баъди «Ғиёс-ул-луғот» таҳия шудаанд, аз ҷумла, «Фарҳанги осори Ҷомӣ» [11, с. 124], «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» [1, с. 345], «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [16, ҷ.2, с. 233] ва ғайраҳо низ омадааст. Низомии Ганҷавӣ *сидраро* ба маънои дарахт истифода бурдааст.

Турунҷ: Расми *турунҷ* аст, ки дар рӯзгор, Пеш диҳад мева, пас орад баҳор [3, с. 24]. «Бурҳон» дар моддаи луғавии *турунҷ* бо замми аввал ва сонӣ ва сукуни солис ва ҷим) меваи маъруф, ки пӯсти онро мураббо месозанд ва ба арабӣ туффоҳи мой хонанд [10 ҷ.1, с. 490]. Ин вожа дар осори боқимондаи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ низ дида мешавад ва муаллифи «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» луғатнигор А. Нуров онро дар моддаи алоҳида ҳадафи шарҳ қарор дода, ду маънии онро зикр намудааст: 1. мевае аз чинси лимӯ ва афлесун ва ғайра, ки бисёр серобу хушбӯй аст; 2. мурод аз ранги меваи турунҷ (зардранг) аст: Зар хоҳию турунҷ инак ин ду руҳи ман, Май хоҳию гулу наргис аз он ду руҳ [12, с. 243]. «Ғиёс» низ шарҳе дорад, ки дар он омадааст: *турунҷ* меваи маъруф. Иловатан, ба ин вожа маънии чин ва шиканҷро марбут медонад [9, ҷ.1, с. 187]. Муҳаммад Муин дар «Фарҳанги форсӣ» *турунҷро* муарраби атраҷ (الترج) арзёбӣ намуда, чанд маънии онро зикр менамояд: 1. боланг (ғиёҳ); 2. меваи дарахти мазкур туффоҳи мой (ғиёҳ) ва ғайраҳо [8, ҷ. 1, с. 453]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ ба *турунҷ* шарҳи васеътареро лоиқ дидааст: турунҷ вожаи баромадаш форсӣ-тоҷикӣ буда, чунин маънихоро ифода мекунад: 1. мевае аз чинси лимӯ, афлесун ва ғайра, ки бисёр хушбӯй ва обдор аст - Кош онон, ки айби ман ҷустанд, Рӯят, эй дилситон, бидидандӣ, То ба ҷои турунҷ дар назарат, Беҳабар дастҳо буридандӣ (Саъдӣ); 2. маҷ. занаҳдон, занаҳдони ёр: Ҷарғиз ба турунҷи ӯ мабар даст, К-аш теғи нуҳуфта дар миён ҳаст (Шоҳин) [16, ҷ.2, с. 379]. Дар адабиёти гузаштаи мо калимаи *турунҷ* бо маънихои зиёде (аслӣ ё маҷозӣ) қорбурд шудааст: турунҷи занаҳи ёр, турунҷи зар (ё меҳргон), турунҷ задани арӯс бар домод, теғи турунҷ бар даст задан ва ғайраҳо [16, ҷ. 2, с. 379]. Аз ин рӯ, Низомӣ дар достони «Махзан-ул-асрор» аз ин вожа истифода бурдааст.

Фундуқ (фандук): Лаби лаъли унноси шакаршикан, Зада бӯса ба фундуки бедахан [5, с. 439]. Дар «Бурҳон» шарҳи ин вожа ба таври зайл аст: فندق ба замми аввал ва солис ва сукуни сонӣ ва қоф, маъруф аст. Мегӯянд, ки ақраб аз он мегурезад. Ва муарраби он бундуқ (بنق) бошад ва онро фундуқа низ гӯянд. Ва киноя аз лаби маъшуқ ҳам ҳаст [10, ҷ.3, с. 1503]. «Ғиёс» *фундуқро* меваи вилоятии сурхранги ба андозаи кунор арзёбӣ намуда, қайд мекунад, ки ба сарангушт шабоҳат дорад ва онро бундуқ низ мавсум намудаанд, гоҳ лаби маъшуқ ва

гохе сарангушти хинобастаи маъшукро кашидаанд. Ин мева дар Ҳиндустон машхур буда, тухми онро аз вилоят интикол медиҳанд. Ин вожа ба маънии гӯй ва корвонсарои сари роҳ ва номи мавзеъ низ мебошад [9, ҷ.2, с.119]. Дар повараки «Бурҳон» М. Муин шакли паҳлави ин вожаро *punduk ё funduk* нишон медиҳад [10 ҷ.3, с. 1503]. Бо назардошти ин, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа тоҷикӣ (форсӣ) зикр ёфтааст [16, ҷ.2, с.443].

Қобили зикр аст, ки Фирдавсии Тӯсӣ низ дар «Шоҳнома»-и хеш ин номвожаро истифода кардааст ва муаллифи «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»» И. Ализода дар моддаи махсус онро зикр ва шарҳ додааст: *фундук//финдук* 1. меваи дарахти мисли мағзи бодом; 2. маҷ. сарангушт, нохун; 3. маҷ. лаби маъшук: Ба мушкин каманд афғанд чанг, Ба фундук гулонро ба хун дод ранг [2, с. 390]. Абдурраҳмони Ҷомӣ низ дар осори хеш ин вожаро истифода кардааст ва муаллифи «Фарҳанги осори Ҷомӣ» А. Нуров онро мавриди шарҳ қарор додааст: *фундук//финдук* як навъ чормағзи сурхранги ба сари ангуштон монанд; киноя аз сарангуштон: Ба фундук гунаи унноби тар дод, Ба чонон 3-ашки уннобӣ хабар дод [11, ҷ.2, с. 741].

Себ: Руҳи сурхи себ андаромад ба ғунҷ, Ба гарданкашӣ сар барорад турунҷ [5, с. 433]. Себ яке аз дарахтони маъмулу машхури кишварҳои муътадилхавои дунё, аз ҷумла, Мовароуннахру Хуросон маҳсуб ёфта, ба он тааллуқ ва маҳсуб мебошанд. Ва анвои гуногуни ин меваи бихишти дар он парвариш меёбад ва самар медиҳад. Ва дар адабиёти бадеии гузаштагонаном себро чун ташбеҳи руҳи ёру маъшуқа хеле зиёд истифода кардаанд ва имрӯз аз он мустафид мегарданд. Ҳаким Низомӣ низ дар «Хамса»-и худ вожаи себро борҳо зикр намудааст ва бо ин амали хеш аз таҷрибаи гузаштагони худ бархӯрдор гардидааст. Қобили зикр аст, ки дар заминаи маводи осори боқияи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ муаллифи «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» А. Нуров моддаи махсусе ба вожаи **себ** бахшида, менависад: 1. дарахти маъруф, ки меваи хуштаъми гуворо дорад: Гули садбаргу мушқу анбару себ, Ёсамини сапеду мӯрди базеб; 2. меваи дарахти себ, ки хуштаъму гуворост [12, с. 220]. Фирдавсии Тӯсӣ низ ин вожаро ба ду маънӣ қорбурд намудааст: 1. маъруф (дарахти маъруф - Д.Б.); 2. нопойдор, парешон: Чунон аст гетӣ пур осебу себ, Паси ҳар фарозе ниҳода нишеб [2, с.330-331]. «Фарҳанги осори Ҷомӣ»-и А. Нуров низ ин вожаро мавриди ташреҳ қарор додааст: *себ* 1. меваи хуштаъм ва хушбӯи маъруф: Чу хоҳам к-аз ниҳолаш себ чинам, Начида себ сад осеб бинам; 2. киноя аз занаҳ, зақан, манаҳ: Надида себи ӯ машшота дар мушт, Насуда бар лабаш найшаққар ангушт [11, ҷ.2, с. 123]. Дар «Ғиёс» барои вожаи себ моддаи махсус дида намешавад. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *себро* ба сифати вожаи аслӣ (тоҷикӣ) зикр намуда, онро мисли «Бурҳон» шарҳ додааст [16, ҷ.2, с. 229]. М. Муин сайри таърихии *себро* аз паҳлавӣ *сёр* шурӯъ намуда, шаклҳои онро дар лаҳҷаҳои мухталиф нишон медиҳад [повараки 10, ҷ. 2, с. 1201]. Дар забони тоҷикӣ ин номвожа то имрӯз истеъмоли васеъ дорад.

Бих: Каду баркашида тарабрудро, Гулӯгир гашта бих амрудро [5, с.434]. *Бих* шакли ихтисоршудаи *бихӣ* буда, ин вожа дар забони тоҷикӣ (форсӣ) хеле мустаъмал аст. Ин вожа дар давраи зиндагии устод Рӯдакӣ маъмул будааст ва он дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» мавриди ташреҳ қарор гирифтааст: беҳӣ як навъ меваи хушбӯи себмонанд - Хумму хунба пур зи андӯх дил тихӣ, Заъфарону наргису беду бихӣ [12, с. 52]. Абдурраҳмони Ҷомӣ низ дар ин вожа дар шакли беҳ истифода кардааст [11, ҷ.1, с. 108]. Муаллифи «Ғиёс» дар шарҳи худ ин дарахтро *беҳ* хонда, таъкид мекунад, ки *бихӣ* шакли дигари ин вожа мебошад [9, ҷ.1, с. 151]. Муҳаммад Муин низ дар фарҳанги хеш *беҳро* манзур кардааст [8, ҷ. 1, с. 290], яъне, дар форсии муосир *беҳ* мавриди истифода будааст. Дар паҳлавӣ он шакли *bēh*-ро доро будааст [повараки 10, ҷ.1, с. 322]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *бихӣ*//*беҳро* вожаи барномадаш тоҷикӣ мансуб дониста, аз Фирдавсий шохид меорад: Сари ҳавзи шохиву сарви сихӣ, Дарахте гулафшону беду бихӣ [16, ҷ. 1, с. 188]. Имрӯз дар Тоҷикистон бихӣ аз дарахтони маъмул ба ҳисоб меравад ва вожаи *бихӣ* низ аз калимаҳои серистеъмоли забонамон мебошад.

Вожаҳои ифодагари дарахтони мевадори «Хамса», ки дар боло таҳлил ва ташреҳ намудем, калимаҳои аслии забони тоҷикӣ - форсӣ маҳсуб меёбанд, ки мавриди корбурди Ҳаким Низомӣ қарор гирифтаанд.

Ҷоиз ба қайд аст, ки чанд вожаи дигари ифодагари дарахтони мевадиханда дар «Хамса» ба назар расиданд, ки калимаҳои иқтибосӣ буда, хоси услуби волои адабӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо дар забони оммаи васеи тоҷикон ба назар намерасанд. Ба ин гурӯҳ вожаи уннубро зикр кардан ҷоиз аст.

Уннуб: Дарахтон магар сур месохтанд, Ки уннубу финдиқ барандохтанд [5, с.434]. Вожаи *уннуб* дар осори боқимондаи устод Рӯдакӣ ба назар мерасад ва муаллифи «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» Н. Амонов шакли уннубиро дар моддаи алоҳида ҷойгузин намуда, онро дорои маънии сурх қаламдод намудааст. Инчунин, дар шеъри устод Рӯдакӣ ибораи изофии шаъри уннубӣ ба назар мерасад, ки маънии мӯйҳои сурхро ифода мекунад: Он чист бар он табақ ҳаметопад, Чун мулҳам зери шаъри уннубӣ. Ин ҷо мурод аз *шаъри уннубӣ* пилтаи шамъ мебошад [12, с. 245, 283]. Аз тафсири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» хувайдост, ки ин вожа баромади забони арабиро дорад ва се маънии онро зикр кардааст: 1. дарахт ва меваи челон, ки сурх ва монанди санҷид аст; 2. маҷ. сиришки хунин; 3. маҷ. лаби сурх [16, ҷ. 2, с. 392]. Дар «Бурҳон» ду маънии ин вожа зикр ёфтааст: 1. меваест шабеҳ ба санҷид...; 2. киноя аз лаби машшук... [1, ҷ. 3, с. 1382]. Тафсири «Фарҳанги форсӣ»-и М. Муин маънидоди энциклопедиро дорост: гиёҳ, номи дарахтчае аст аз тираи уннубҳо, ки ҷузв ва тирари наздик ба гули сурхиён маҳсуб мешавад. Иртифои он байни 4 то 6 метр аст а дорои соқои рост ва шоҳаҳои ноҳамвор аст. Гулҳояш кӯчак ва зардранг ва шомили дами гули бисёр кӯтоҳ аст ва мевааш шафт ва моил ба қирмиз ва қурӯй аст. Бӯйи уннуб заиф ва таъми он луобӣ ва каме ширин аст. Илова бар он ки меваи ин гиёҳро ба ҳолати тоза масраф мекунанд, дар тадовӣ ба унвони малюн (ملین) ва маскан сарфа ба сарфа ба қор меравад [8, ҷ.1, с. 688].

Ҳамин тавр, мо як даста вожаҳои ифодагари дарахтони мевадихандаро таҳлил намудем, ки дар «Хамса»-и Ҳаким Низомӣ мавриди корбурд қарор гирифтанд. Дар заминаи ин мавод ба хулосаи қатъӣ омадан имконпазир аст, ки авлодони шоир баромади форсӣ-тоҷикӣ доранд ва забони форсӣ-тоҷикӣ забони модарии ӯ маҳсуб меёбад, зеро тамоми нозуқиҳои ин забон, аз ҷумла, вожаҳои ифодагари дарахтони мевачот мавриди истифодаи шоир қарор гирифтаанд.

Пайнавишт:

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ.12. *Луғати нимтафсилӣ тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик* / С. Айнӣ. Матн: бевосита. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 564+206 с.
2. Ализода, И. *Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»* / И. Ализода. Матн: бевосита. - Душанбе: Адиб, 1992. - 492 с.
3. *Ганҷавӣ, Н. Хамса. Махзан-ул-асрор. Хусраву Ширин* / Н. Ганҷавӣ. Матн: бевосита. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
4. *Ганҷавӣ, Н. Хамса. Лайлию Маҷнун. Ҳафт пайқар* / Н. Ганҷавӣ. Матн: бевосита. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
5. *Ганҷавӣ, Н. Хамса. Искандарнома. Шарафнома. Иқболнома* / Н. Ганҷавӣ. Матн: бевосита. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
6. *Зоҳидов, Ҳ. Қанзи шифо* / Ҳ. Зоҳидов. Матн: бевосита. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 720 с.
7. *Қасимов, О.Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси* / О.Х. Қасимов. Текст: непосредственный. - Душанбе: Дониш, 2016. - 347 с.
8. *Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ (дар ду ҷилд). Ҷопи дувум* / М.Муин. Матн: бевосита. - Тейхрон, 1384. - Ҷ.1. - 1180 с.; Ҷ.2. - 1181. - 2238 с.

9. Муҳаммад, Фиёсуддин. *Фиёс-ул-луғот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров) / Ф. Муҳаммад. Матн: бевосита. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.*
10. *Муҳаммадхусайн, Бурҳон. Бурҳони қотей (дар панҷ ҷилд)(бо эҳтимоми Муҳаммад Муин) / Б. Муҳаммадхусайн. Матни бевосита. – Теҳрон: Амири Кабир, 1391. – 2470 с.*
11. *Нуров, А. Фарҳанги осори Чомӣ. Дар ду ҷилд / А. Нуров. Матн: бевосита. - Ҷ.1. - Душанбе, 1983. - 536с.; Ҷ.2. - Душанбе, 1984. - 608 с.*
12. *Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нуров. Матн: бевосита. - Душанбе: Маориф, 1990. - 368с.*
13. *Сабзаев, С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддин Балхӣ / С. Сабзаев. Матн: бевосита. - Душанбе: Ирфон, 2014. – 520 с.*
14. *Саймиддинов, Д. Вожашиноси забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. Матн: бевосита. – Душанбе: Пайванд, 2001. - 394 с.*
15. *Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Мураттибон: М.Маҳмудов, Ф.Ҷӯраев, Б.Бердиев. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012. –946 с.*
16. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд)(зери таҳрири М.Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – Москва: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. – 951 с.; Ҷ.2. – 952 с.*
17. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 897 с.*
18. *Фозилов, Д. Хусусиятҳои лексикии «Сафарнома»-и Носири Хусрав / Д. Фозилов. Матн: бевосита. - Душанбе, 2013. - 170 с.*

Reference Literature:

1. *Aini. S. Compositions. V.12. Semi-Interpreting Dictionary of Modern Tajik Literary Language. – Dushanbe: Cognition, 1976. – 564 pp. – 206 pp.*
2. *Alizoda I. Brief Glossary of “Shakh-Name”. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1992. – 492 pp.*
3. *Gyandzhevi N. Hamse. Treasury of Mysteries. Husrav and Shirin. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2012. – 480 pp.*
4. *Gyandzhevi N. Hamse. Leili and Medjnun. Seven Beauties. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2012. – 480 pp.*
5. *Gyandzhevi N. Hamse. Iskandar-Name. Sharaf-Name. Ikbol-Name. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2012. – 480 pp.*
6. *Zohidov H. Treasure cure /H.Zohidov. Text: direct. - Dushanbe: Enlightenment, 1991. – 720 pp.*
7. *Kasimov O.Lexis and Derivation in «Shahname» by Abulkasim Firdousi / O.H. Kasimov. Text: direct. - Dushanbe: Knowledge, 2016. – 347 pp.*
8. *Muin, Mukhammad. Persian Dictionary. In two volumes. The second edition. – Tehran, 1384 hijra; V.1-1180pp.; V.2- 1181 pp.; V.3- 2238 pp.*
9. *Ghiyasuddin, Mukhammad. Ghiyas-il-Lugat (Dictionary created by Giyas). Preparation of th text, preface, commentaries: A. Nurov. – Dushanbe: Man-of-Letters. V.1, 1987. – 480 pp.; V.2, 1988. – 416. ;V.3, 1989. – 304 pp.*
10. *Burhon, Mukhammadkhusayn. Burhoni Kote’ (in five volumes). Under the editorship Mukhammad Muin. – Tehran: The Great Emir, 1391. – 2470 pp.*
11. *Nurov A. The Glossary of Djami’s Works//A. Nurov: Text: direct. V. 1. – Dushanbe, 1983. – 536 pp.; V.2. – Dushanbe, 1984. – 608 pp.*
12. *Nurov A. The Dictionary of Rudaki’s Creation// A.Nurov. Text: direct. – Dushanbe: Education. 1990. – 386 pp.*

-
13. Sabzaev S. *Language and Style in the Reproduction of Mavlono Djaloliddin Balhi*// S.Sabzaev. Text: direct. – Dushanbe: Cognition, 2014. – 520 pp.
 14. Saymiddinov D. *Lexicology of Middle Persian Language*//D. Saymiddinov. Text: direct. – Dushanbe: Allience, 2001. – 394 pp.
 15. *The Dictionary of the Tajik Language (in two volumes) – under the editorship of M. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Khoshim, N. A. Masum.* – M.: Soviet Encyclopedia, 1969, V.1. – 951 pp.; V.2. – 951 pp.
 16. *The Glossary of Southern Vernaculars of the Tajik Language. Compilers: M.Makhmudov, G.Djuraev, B.Berdiev.* – Dushanbe: The Institute of Tajik-Persian Culture of the Embassy of Iran Islamic Republic in Tajikistan. 2012. – 946 pp.
 17. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language. In two Volumes. The Institute of Language and Literature named after Rudaki. V. 1.* – Dushanbe: Bukhara, 2015. – 996 pp.; V. 2. – Dushanbe: Bukhara, 2015. – 1095 pp.
 18. Fozilov D. *Lexis of “Safarnoma” by Nosir Husrav*// D.Fozilov. Text: direct. – Dushanbe, 2013. – 170 pp.